

УДК 811.111:81'367.335

Т. В. Панькова,
асистент, аспірант

(Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника)

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГІПОТАКТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З ПІДРЯДНИМ З'ЯСУВАЛЬНИМ

У статті досліджуються формально-синтаксичні параметри складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним у поєднанні з комбінаторно-семантичними можливостями антецедента й встановлено закономірності семантичної комбінаторики позначуваного компонента з різновидами підрядного з'ясувального. СПЗР є конструкціями з особливою структурно-семантичною побудовою, котра визначається валентним потенціалом опорного слова головної частини.

У сучасній лінгвістичній науці розгляд речення як складного багатоярусного явища дозволяє аналізувати його не тільки щодо особливостей формально-граматичної побудови, а й з урахуванням семантики його безпосередніх конститuentів. Особливу актуальність у контексті функціонального багатоаспектного аналізу отримує вивчення складнопідрядних речень з підрядним з'ясувальним [далі – СПЗР]. Перспективними сьогодні, зокрема, є дослідження семантико-синтаксичних відношень між предикативними одиницями цих складних синтаксичних конструкцій, а також вивчення комбінаторно-семантичних можливостей опорного слова з метою прогнозування його сполучуваності з відповідними різновидами підрядного одного структурно-семантичного типу.

СПР завжди було предметом багатьох лінгвістичних розвідок. Ґрунтовні дослідження СПР запропоновані такими відомими мовознавцями, як І. П. Распоповим, М. С. Поспеловим, В. А. Белошапковою, В. А. Звегинцевим, Н. А. Слюсарєвою та багатьма іншими. Збагачили й конкретизували більшість положень, що стосуються осмислення структури СПР і сучасні дослідники, серед яких: Г. Ф. Гаврилова, М. В. Варисова, С. В. Романович, Я. М. Прилуцька, О. В. Ткач та ін.

Як відомо, СПР – це структурна, семантична й комунікативна єдність усіх ланок, у якій кожна зі сторін характеризується певними ознаками та "ступенями повноти" [1: 86]. Це стосується будь-якого типу СПР. Тому, можемо з упевненістю сказати, що сьогодні не викликає суперечок визначення з'ясувальних речень, запропоноване О. С. Ахмановою ще у 1966 році. Дослідниця вважала їх "... різновидом пояснювальних речень, котрий характеризується тим, що головна його частина без підрядної була б незакінченою як у смисловому відношенні, так і за формальним складом" [цит. за М. І. Черемісіною й Т. А. Колосовою] Г. О. Золотова, однак, називає СПР з підрядним з'ясувальним *об'єктно-деліберативними*, пояснюючи вибір терміна тим, що частина з'ясувальних потрапляє у додаткові, підметові й означальні. На думку дослідниці, така ситуація трапляється через те, що "за критерій розмежування обирають відмінкові питання без урахування семантики й характеру зв'язку компонентів" [2: 349].

Пам'ятаючи про згадане зауваження, ми будемо, усе ж, дотримуватись у статті терміну "з'ясувальне речення", оскільки ця термінологічна одиниця, передаючи значення конкретизації, пояснення дії, вираженої головною частиною речення, повністю відповідає закладеному у ній поняттєвому змісту.

Метою статті є визначення формально-граматичних показників та комбінаторно-семантичних можливостей опорного слова складнопідрядних з'ясувальних конструкцій.

Завдання статті: дослідити особливості структурно-семантичної побудови СПЗР й встановити закономірності семантичної комбінаторики позначуваного компонента з різновидами підрядного з'ясувального.

Відомі вчені М. І. Черемісіна й Т. А. Колосова, вважаючи з'ясувальні речення двосторонніми одиницями, зазначають, що "за внутрішньою формою терміну тут маються на увазі радше змістові відношення; за дефініцією та розташуванням у системі – формальні" [1: 25]. Беручи за основу внутрішню форму терміну, розглянемо спочатку його семантичну сторону.

Виходячи з того, що лексичне наповнення предикативних одиниць складного речення визначає ті чи інші синтаксичні відношення цих компонентів, основною структурною ознакою СПЗР дослідники вважають наявність у їхній головній частині слова з відкритою семантикою. Це слово "вимагає у висловленні досить строго заданого словесного супроводу" [3: 118] і є опорним для підрядної частини як у формально-синтаксичному, так і семантичному планах. Перший передбачає вибірковість й, водночас, певну закономірність участі опорного компонента в комбінаторно-синтаксичних процесах, що зумовлює його поєднання із підрядним(и) відповідного структурно-семантичного типу. Другий знаходить своє вираження в комбінаторно-семантичних можливостях антецедента, необхідною умовою реалізації яких є актуалізація диференційних або потенційних сем позначуваного слова. Цей процес також дозволяє прогнозувати поширення останнього іноді єдиною можливим різновидом підрядного одного структурно-семантичного типу. Зауважимо тут, що незважаючи на провідну роль

опорного слова в конструюванні структури й семантики СПЗР, процес творення цих складних семантико-синтаксичних єдностей не є повністю одностороннім: підрядна частина містить інформацію, важливу (а іноді й "життєво" необхідну) для змісту головного речення.

З'ясувальне значення – це значення уточнювальне, конкретизуюче, в якому лінгвісти розрізняють об'єктно-доповнюючий та суб'єктно-доповнюючий компоненти. Суб'єктно-доповнююче значення притаманне СПР, де підрядне вжите у ролі з'ясувального поширювача рефлексивних дієслів (*seem, recollect*) чи використане при рамках типу: *S + to be + adjective*. Так, конструкцію, у головній частині якої знаходимо формальний (*formal / anticipatory*) підмет, виражений займенником 'it': *It was obvious that Joe Pearson had no intention of giving way (Arthur Hailey)*, легко трансформувати в наступну синтаксичну одиницю: *That Joe Pearson had no intention of giving way was obvious.* Г. О. Золотова, проте, наголошує, що у випадку, коли таке підрядне займає позицію називного відмінка (відповідаючи на питання "що?"), його не слід плутати із підрядним підметовим: воно називає не суб'єкт, а зміст мовлення, думки, сприйняття [2: 349].

Щодо об'єктно-доповнюючого компонента з'ясувального значення, він пов'язаний насамперед із формально-граматичною структурою СПЗР: залежний предикативний одиниці характерний правобічний зв'язок із опорним словом. Звідси, зв'язок між головною та підрядною частинами такого речення є контактним (прислівним) та фіксованим: підрядна ланка завжди поступається місцем головній. Відзначений контактний зв'язок не повинен порушуватися і за умови включення підрядного речення до складу головного: *Her husband noticed, and thought it was the expression of a deep filial attachment which he had never suspected. (Kate Chopin)*

Всебічне дослідження структури і семантики поліпредикативних конструкцій із з'ясувальним компонентом можливе тільки за умови детального опису їх формальних показників, – опорних слів головного речення. До таких слів дослідники зараховують:

1) Дієслова на позначення: а) процесів говоріння й повідомлення (*say, inform, tell, admit, announce*); б) процесів розумової діяльності (*know, remember, realize, expect, suspect, discover, decide, reflect*); в) процесів сприймання (*feel, see, perceive, notice*).

2) Іменники здебільшого віддієслівного походження або в яких корені спільні з дієсловами (*hope, information, conviction*).

3) Прикметники, які виступають у складі присудків головної частини (т.зв. *ад'єктиви: evident, apparent, afraid, glad, happy*).

Закладений у цих словах *валентний потенціал* вимагає обов'язкового використання у реченні з'ясувального поширювача. Окрім власне семантичних характеристик, вони можуть мати й інші показники інформативної недостатності, що їх знаходимо у структурі головної частини СПР. Таким, зокрема, є означений артикль у позиції перед антецедентом. Саме через артикль, який у даному випадку є вказівним, значення головної частини (за умови опускання підрядної) стає незрозумілим: *When Edna awoke it was with the conviction that she had slept long and soundly. (Kate Chopin)*

Однак, зустрічаємо й випадки вживання неозначеного артикля, що передає лексичну синсемантичність позначуваного слова. Наприклад: "*<...> It's a wonder Robert hasn't beaten him to death long ago.*" (*Kate Chopin*)

Підрядне з'ясувальне, як це продемонстрували вищенаведені приклади, заміщує або виявляє позицію пояснювального компонента при дієслівних і ад'єктивних предикатах. Однак, окрім присудка головного речення чи його іменної частини, таке підрядне може уточнювати й зміст другорядного предикативного компонента, яким найчастіше постає дієприслівник. Останній є показником супроводжуючих дію, виражену присудком, обставин; а смислова функція його у структурі речення полягає в конкретизації думки автора: *She did not linger to discuss class distinctions with Madame Pouponne, but hastened to a neighboring grocery store, feeling sure that Mademoiselle would have left her address with the proprietor. (Kate Chopin)*

Комунікативне завдання часто спонукає автора твору до вживання кількох підрядних з'ясувальних у структурі речення, результатом чого є виникнення складних синтаксичних єдностей. Так, у конструкції: *She discovered that he interested her (1), though she realized that he might not interest her long (2); and for the first time in her life she felt as if she were thoroughly acquainted with him (3) (Kate Chopin)*, зауважуємо, що провідним зв'язком є сурядний: його знаходимо між першим та другим, другим і третім формально-граматичними блоками. Водночас, кожного з них відзначає внутрішній підрядний синтаксичний зв'язок та семантичне значення уточнення, конкретизації дії.

Загальновідомо, що однією з найважливіших структурних диференційних ознак СПР (окрім поліпредикативності та різного ступеня самостійності частин) є використання специфічних засобів зв'язку: сполучників та відприслівникових сполучних слів [4: 95]. Розглянемо ті з них, що є найбільш уживаними у структурі з'ясувальних конструкцій.

Сполучник *that* найвиразніше забезпечує відтінок, котрий міститься у констатації або твердженні і вживається на позначення реального факту, про який йдеться у підрядній частині. Наприклад: *He*

could see plainly **that she was not herself**. (Kate Chopin) Цей сполучник може надавати також змісту підрядного речення відтінки бажаного, передбачуваного й можливого: *Intuitively she had expected **that soon he might make a direct approach to her, and now here it was***. (Arthur Hailey)

Відприслівникове сполучне слово *how* у підрядній з'ясувальній частині вказує на процеси сприймання та повідомляє про спосіб виконання дії, вираженої опорним дієсловом зі згаданим значенням. Наприклад: *He observed **how the fox was trying to escape the trap***.

Сполучні слова *though, as though, as if* додають до змісту підрядного речення відтінки нереальності, невпевненості, сумніву або припущення. Тут залежна частина приєднується до співвідносного присудкового слова, що називає процеси говоріння чи сприймання. Наприклад: *"I believe I ought to work again. I feel **as if I wanted to be doing something***. <...>" (Kate Chopin)

Серед СПЗР знаходимо й безсполучникові речення, що становлять периферійний різновид таких конструкцій: *He thought: **I wish we were meeting today instead of the day after tomorrow***; it's a long time to wait. (Arthur Hailey)

Наведені приклади яскраво демонструють те, що характер сполучників і сполучних слів, а звідси, й особливості будови підрядної з'ясувальної частини, здебільшого диктується властивостями опорного слова. Синтаксичні потенції останнього також зумовлюють поєднання головного речення з підрядним відповідного структурно-семантичного типу. Вивчення особливостей синтаксичної сполучуваності (а отже, і її прогнозування), можливе за умови дослідження механізму узгодження семантики опорного слова з семантикою підрядного.

У процесі такого узгодження, на думку Г. Ф. Гаврилової, беруть участь диференційні та/або потенційні семи опорного слова. Перші є компонентами індивідуального лексичного значення, що відрізняють позначувану одиницю від усіх інших слів у мові взагалі (а в нашому випадку, – й від слів одного граматичного класу, до якого вона входить). Ці семи знаходимо на поверхні лексичного значення і поза синтагматичними зв'язками [5: 44]. Другі ж, навпаки, є такими, що в певних контекстах можуть повністю чи частково збігатися з семами (нерідко диференційними) інших слів цього ж класу. Потенційні семи актуалізуються в певних синтаксичних умовах використання даних слів.

Г. Ф. Гаврилова наголошує на тому, що кожне з опорних слів здебільшого передає тільки одне значення, що синтагматично виражається у вибіркового характеру його сполучуваності [5: 44]. Тому, диференційна сема лексичного значення опорного слова виключає можливість використання супідрядних компонентів – різновидів підрядного одного структурно-семантичного типу. Так, до прикладу, сема бажаності-спонування визначає комбінаторно-семантичні процеси опорного слова, котрі не допускають підпорядкування йому жодного іншого різновиду з'ясувального речення, крім такого, що оформлене сполучником *that* (щоб). Наприклад: *He entreated her to bear in mind **that the disclosures of the afternoon were strictly confidential***. (Kate Chopin) Це спостерігаємо також у реченнях, де з'ясувальна підрядна частина підпорядкована опорному слову зі значенням почуття: *He could **sense, even over the phone, that he had helped her to relax***. (Arthur Hailey)

Для реалізації поєднання дієслова із з'ясувально-питальними підрядними необхідною умовою є наявність в опорному слові семи пошуку інформації. Такі підрядні у структурі СПЗР вживаються для характеристики змісту питання, а їх головна частина характеризує умови вираження питання, як це бачимо в наступних прикладах: (1) *That was one of the **reasons why O'Donnell trod circumspectly now***. (Arthur Hailey) (2) *Little, indeed, **did I know what I was praying for!*** (Frank O'Connor) (3) *She **wondered what had become of the rest of the party***. (Kate Chopin)

Диференційною семою характеризуються і дієслова зі значенням емоційної оцінки (*regret, hope, be glad / happy / depressed*). Як результат, однорідне підпорядкування залежних компонентів з допомогою різних сполучникових засобів у даному випадку також виключене: (1) *She **regretted that he had gone***. (Kate Chopin) (2) *I **hoped (that) she felt as she looked***. (Kate Chopin)

Варто зауважити, що кілька потенційних сем опорного слова не здатні одночасно виступати в якості таких, що узгоджуються. "Нездатність цих сем до одночасної актуалізації в одному опорному слові має своїм синтагматичним результатом відсутність можливості підпорядкування йому підрядних, що актуалізують різні семи" [5: 48]. Поєднання опорного дієслова з різновидами з'ясувальних підрядних можливе, таким чином, тільки в окремих СПР, де воно кожного разу реалізуватиме інше потенційне значення.

В інших випадках можливе одночасне узгодження диференційної та потенційної семи з семантикою відповідних підрядних. Візьмемо, до прикладу, опорне дієслово, у якості диференційної семи якого виступає значення повідомлення про реальний факт дійсності. Це постійне для нього значення поєднується з потенційною семою спонування до дії, котра актуалізується при поєднанні зі з'ясувально-спонукальними підрядними [див. Г. Ф. Гаврилова]. Наприклад: *She **told me that I should come and see her one day***.

Існують також дієслова, котрі, виконуючи функцію опорних, можуть одночасно реалізувати в

одному висловленні кілька комбінаторно-синтаксичних процесів, у яких беруть участь різні його семи, та сполучатись з різними структурно-семантичними типами підрядних. Це стає можливим завдяки "семантико-граматичним ознакам, що ускладнюють лексичне значення дієслова" [5: 45]. Так, у дієсловах диференційні семи мовлення, думки, сприймання, пошуку інформації пов'язані з граматичною категорією перехідності. На основі цього виникає можливість конструювання речень з неоднорідною супідрядністю, – приміром таких, що містять обставинну та з'ясувальну частини: *As he asked, O'Donnell remembered that you always had to go through this question-and-answer performance with Reubens.* (Arthur Hailey)

На основі дослідженого матеріалу доводимо висновок, що СПЗР є конструкціями з особливою структурно-семантичною побудовою, котра визначається насамперед валентним потенціалом опорного слова головної частини. Останній зумовлює вибірковість участі позначуваного компонента (дієслівного чи ад'єктивного предиката) в синтаксичних процесах, що знаходить своє відображення у комбінаторно-семантичних преференціях цього слова та зумовлює поєднання його з відповідними різновидами підрядних одного структурно-семантичного типу.

Подальші дослідження особливостей семантико-структурної побудови складнопідрядних з'ясувальних речень уможливають проникнення в сутність розуміння семантичної структури конструкцій ускладненого типу, що містять з'ясувальний компонент. Вони також дають змогу детального вивчення закладених у них прагматичних, текстотворюючих та інших характеристик і відкривають, таким чином, нові можливості для розширення уявлень про спектр особливостей їх синтаксичної і семантичної комбінаторики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск: Наука, 1987. – 197 с.
2. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М., 1998. – 528 с.
3. Пешак М. М. Комунікативний синтаксис / М. М. Пешак. – К.: Довіра, 2000. – 150 с.
4. Вейхман Г. А. Лингвистика текста и проблема сложноподчиненного предложения / Г. А. Вейхман // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 95-107.
5. Гаврилова Г. Ф. О прогнозирующей роли опорного слова в главной части сложноподчиненного предложения / Г. Ф. Гаврилова // Филологические науки. – 1985. – № 2. – С. 43-49.
6. Chopin K. The Awakening. Електронний ресурс: <http://englishtips.org/index.php?newsid=1150793541>
7. Hailey A. The Final Diagnosis. – М.: Iris-press, 2006. – 352 p.
8. O'Connor F. My Oedipus Complex. Електронний ресурс: http://www.geocities.com/cyber_explorer99/foconnoroedipus.html

Матеріал надійшов до редакції 04.05. 2009 р.

Панькова Т. В. Семантико-структурные особенности гипотактических конструкций с придаточным изъяснительным.

В статье изучаются формально-синтаксические параметры сложноподчиненных предложений с придаточным изъяснительным в сочетании с комбинаторно-семантическими возможностями антецедента, установлены закономерности семантической комбинаторики обозначаемого компонента с разновидностями придаточного изъяснительного. СПИП являются конструкциями с особым структурно-семантическим построением, которое определяется валентным потенциалом опорного слова главной части.

Pan'kova T. V. Semantic and Structural Peculiarities of Polypredicative Constructions with Object Clauses.

The article deals with the formal and syntactic features of complex sentences with object clauses in connection with combinative semantic potentialities of the antecedent. It determines semantic combination peculiarities of the identified component and different types of the object clause. CSOCs are constructions with peculiar structure and semantics marked by valent potential of the main word in the principal clause.